

*Стратегія повернення населення:
програми та заходи, спрямовані
на заохочення повернення
українців додому*

**Інститут демографії та досліджень якості життя
імені Михайла Птухи НАН України,
Відділ міграції**

Ризики та загрози повоєнного демографічного розвитку

- загроза втрати Україною значної частини населення;
- негативні зміни статево-вікової структури населення;
- ризик додаткової втрати населення за рахунок другої хвилі еміграції після відміни воєнного стану;
- можливе вибіркоче повернення представників різних соціально-демографічних груп (масове повернення непрацездатних громадян України при залишенні за кордоном працездатних українців) – посилення негативних трансформацій вікової структури;
- втрата довіри українських мігрантів до держави внаслідок можливих недалекоглядних дій – може нівелювати шанси використання наслідків міграції в інтересах розвитку країни.

Завдання держави – віднайдення адекватних відповідей на виклики масової вимушеної міграції за кордон, формулювання цілей і завдань, спрямованих на їх подолання.

Активне заохочення повернення біженців стане можливим лише по завершенні війни. Але вже зараз необхідно розробляти і підтримувати плани повернення, впроваджувати заходи із створення умов для нього.

Дана розробка є логічним продовженням робіт фахівців Інституту демографії, здійснених у 2024 р.:

- сформовано Проєкт Державної стратегії заохочення повернення громадян в Україну (далі – Стратегія);
- визначено принципи Стратегії, стратегічні цілі політики повернення та підтримки зв'язків з діаспорою, а також перелік завдань з їх досягнення, порядок проведення моніторингу та оцінювання результатів її реалізації, інституційне та фінансове забезпечення досягнення цілей Стратегії.

Стратегічні цілі політики повернення та підтримки зв'язків з діаспорою

- Ціль 1. Засобами внутрішньої політики створити систему підтримки та заохочення громадян до повернення на Батьківщину.
- Ціль 2. Налагодити співпрацю із сприяння добровільному поверненню громадян з УВКБ ООН та країнами, що надали їм тимчасовий захист.
- Ціль 3. Забезпечити постійну підтримку і захист прав громадян України за кордоном.
- Ціль 4. Забезпечити біженців війни та поверненців надійною та актуальною інформацією, необхідною для здійснення повернення та реінтеграції.
- Ціль 5. Формувати сприятливу до повернення мігрантів громадську думку.
- Ціль 6. Розширити та інтенсифікувати зв'язки з громадянами України, які залишаються за кордоном, для забезпечення їхнього потенційного повернення на Батьківщину.

Найважливіші заходи з реалізації політики повернення українців, розроблені авторським колективом в ході попередніх досліджень

- розроблення загальнодержавної та регіональних програм сприяння поверненню та реінтеграції поверненців;
- удосконалення процедур визнання освіти та кваліфікацій, здобутих за кордоном;
- забезпечення поновлення навчання в українських закладах освіти учнів та студентів, які повертаються з-за кордону, організація для них (за потреби) додаткових занять з української мови та історії, інших предметів;
- налагодження взаємовигідного партнерства з країнами перебування громадян України у сфері навчання та перекваліфікації воєнних мігрантів за спеціальностями, затребуваними в Україні;
- співпраця з країнами, які надали українцям тимчасовий захист, щодо організації логістичної підтримки їхнього повернення;
- проведення переговорів щодо врегулювання правового становища українських воєнних мігрантів за кордоном після завершення терміну дії тимчасового захисту;
- співпраця щодо розширення можливостей доступу українських працівників на європейський ринок праці, розроблення програм тимчасової циркулярної міграції;
- науково-технічна співпраця у межах партнерства щодо мобільності талантів;

Найважливіші заходи з реалізації політики повернення українців, розроблені авторським колективом в ході попередніх досліджень (продовження)

- збереження людського капіталу країни шляхом забезпечення верховенства права й прав людини, боротьби з корупцією, наближення до стандартів ЄС і НАТО, поліпшення бізнес-клімату в Україні, відбудови постраждалих громад;
- впровадження спеціальних програм підтримки талановитої молоді;
- підтримка української освіти за кордоном;
- сприяння інвестуванню заробітків мігрантів в економіку України;
- забезпечення можливостей реалізації виборчих прав українських громадян, які проживають за кордоном (у перспективі);
- широке суспільне обговорення та розроблення механізму збереження українського громадянства мігрантами у разі набуття ними громадянства країни перебування.

Останнє положення наразі врегульоване Законом України «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення реалізації права на набуття та збереження громадянства України», який набуває чинності 16.01.2026 р.

Пропозиції щодо додаткових заходів заохочення повернення українців в Україну та посилення зв'язків з діаспорою

- забезпечення формування панукраїнського простору в країнах ЄС, збереження національної ідентичності українців за кордоном, зокрема шляхом постійної підтримки ГО українців за кордоном і лідерів суспільної думки;
- сприяння посиленню соціальної згуртованості громадян України, поширенню відчуття національної єдності у суспільстві;
- внесення змін до законодавства України в частині визначення поняття «діаспора», розроблення законодавства про репатріацію;
- запровадження безмитного ввезення лабораторного обладнання для українських науковців, які повертаються на Батьківщину, а також товарів виробничого призначення поверненцями, які відкривають або розширюють власний бізнес;
- залучення мігрантів до лобювання інтересів України в країнах перебування, спираючись на їхній досвід та розуміння потреб України;
- створення цифрових платформ для "дистанційного менторства" та "експертної участі"; це дозволить українським професіоналам за кордоном (лікарям, інженерам, юристам, науковцям) долучатися до проєктів відбудови, консультувати муніципалітети або навчати студентів онлайн;
- розроблення програм "тимчасового повернення", наприклад, заохочення вчених чи висококваліфікованих фахівців приїхати в Україну на 3-6 місяців для роботи над конкретним проєктом, зберігаючи при цьому зв'язок зі своєю основною інституцією за кордоном;
- проведення переговорів з країнами перебування українських біженців війни щодо розроблення спільних програм повернення.

Програми, які мають бути розроблені в рамках Стратегії повернення та реінтеграції біженців війни на Батьківщину

1. Національна та регіональні програми сприяння поверненню.
2. Програма заохочення мігрантів до інвестиційного використання зароблених за кордоном коштів.
3. Програма розвитку циркулярної міграції та дистанційної зайнятості українців за кордоном в українських компаніях.
4. Програма підтримки зайнятості та розвитку кар'єри зворотних мігрантів.
5. Програма адаптації дітей та молоді, що повертаються, до української системи освіти та розвитку української освіти за кордоном.
6. Програма для повернення та реінтеграції вчених та дослідників.
7. Програма адаптивного розселення.
8. Програма соціальної згуртованості та інтеграції різних міграційних груп населення.

Національна та регіональні програми сприяння поверненню

- Має містити обґрунтування необхідності втручання держави, шляхи подолання викликів, пов'язаних з втратою населення, розроблення спеціального законодавства (наприклад, закону про репатріацію) та внесення необхідних змін в інші закони, формулювання конкретних задач щодо створення умов для повернення, як засобами внутрішньої політики (економічної, соціальної, освітньої, інформаційної тощо), так і зовнішньої, тобто шляхом домовленостей з країнами перебування. Така програма носитиме рамковий характер та створюватиме підвалини для секторальних програм.
- Важливою складовою програми є вирішення житлового питання поверненців. Програма має бути спрямована на українців, які повертаються з-за кордону після вимушеної міграції. Її важлива мета – забезпечити цю категорію населення доступним і якісним житлом, створивши умови для комфортної реінтеграції та довгострокового проживання в Україні.
- Доступ до житла повинен передбачати одночасний доступ до інфраструктури: освітньої, медичної, транспортної, культурної тощо. Додатково необхідно здійснити підтримку регіональних ініціатив у тих громадах, які мають найбільший потенціал для прийняття поверненців та інтеграції їх у місцеве середовище.
- У результаті реалізації програми, зокрема, очікується, що повернення в Україну стане більш привабливим та реалістичним рішенням для громадян, а розвиток будівельної галузі та супутньої інфраструктури сприятиме економічному зростанню.

Програма заохочення мігрантів до інвестиційного використання зароблених за кордоном коштів

- Має передбачати: розвиток фінансових інструментів, які б заохочували мігрантів переказувати кошти на Батьківщину, відкривати депозитні рахунки в українських банках; заходи із сприяння інвестиціям мігрантів або членів їхніх сімей у соціально важливі проекти в громадах, де проживали або проживають сім'ї, за підтримки місцевої влади, наприклад, за схемою 1+1, тобто дольового фінансування проектів; розроблення спеціальних митних та податкових правил для мігрантів-поверненців, а також для членів їхніх родин, які планують відкрити або розширити власний бізнес. Програма також має передбачати підтримку підприємницьких ініціатив через гранти, мікрокредити та консультації.

Програма розвитку циркулярної міграції та дистанційної зайнятості українців за кордоном в українських компаніях

- Має на меті створити альтернативу постійній міграції за кордон, забезпечити громадянам можливість досягнення основної цілі трудової міграції, тобто покращання матеріального становища, без втрати Україною частини населення. Вона має передбачати досягнення домовленостей із зарубіжними державами про спрямування на тимчасовій основі українських спеціалістів, забезпечення гарантій їх трудових та соціальних прав, розвиток співробітництва, особливо прикордонних регіонів, із підприємствами сусідніх країн щодо циркулярної зайнятості громадян. Програма має також містити заходи із сприяння дистанційній зайнятості громадян, які перебувають за кордоном, в українських компаніях, розроблення гарантій трудових та соціальних прав працівників, які дистанційно працюють з-за кордону, впорядкування податкових питань через досягнення домовленостей з країнами перебування.

Програма підтримки зайнятості та розвитку кар'єри зворотних мігрантів

- Ця програма спрямована на українців, які повертаються з-за кордону, і має на меті сприяння їхній економічній інтеграції та професійному розвитку. Вона включає професійну переорієнтацію та підвищення кваліфікації, визнання здобутих за кордоном дипломів і сертифікатів, розвиток кар'єрного консультування та індивідуальних планів працевлаштування. Важливим принципом є поєднання бажань і навичок поверненців з актуальними потребами українського ринку праці. Працевлаштування має відбуватися на умовах гідної праці, із забезпеченням належних умов і рівня заробітної плати, який дозволяє задовольняти основні потреби працівників, сприятиме підвищенню рівня зайнятості та використанню досвіду, набутому мігрантами за кордоном, для розвитку економіки України, швидшій інтеграції поверненців у суспільне та економічне життя, а також забезпечить довгострокове підвищення людського капіталу України.

Програма адаптації дітей та молоді, що повертаються, до української системи освіти та розвитку української освіти за кордоном

- Програма спрямована на забезпечення безперервного доступу до якісної освіти та підтримку освітньої реінтеграції українських громадян, які повертаються в Україну з-за кордону. Вона має на меті відновити та розвинути освітній потенціал населення, що є критично важливим для післявоєнного відновлення та сталого розвитку держави. Її завданням є інтеграція дітей і молоді в українську систему освіти з урахуванням їхнього попереднього навчального досвіду та мовної підготовки. Для дітей поверненців має бути передбачений безперешкодний доступ до українських навчальних закладів, безпроблемне врахування досягнутих за кордоном рівнів знань, психологічний та педагогічний супровід протягом року чи двох після повернення. Для дітей, які перебувають за кордоном, – доступ до української освіти, що засвідчується українськими документами, які дають право на продовження освіти в Україні.

Програма для повернення та реінтеграції вчених та дослідників

- Програма спрямована на те, щоб українські науковці, які працюють за кордоном, могли не лише повернутися на Батьківщину, а й знайти тут гідні умови для подальшого розвитку. Враховуючи обмежені фінансові можливості України, важливою умовою є залучення додаткових ресурсів від міжнародних партнерів, країн, зацікавлених у співпраці, приватних інвесторів. Це можуть бути гранти, стипендії чи програми обміну, що забезпечуватимуть фінансування досліджень, придбання обладнання та підтримку наукових команд.
- Ключовим елементом програми є розвиток інфраструктури: створення сучасних лабораторій у співпраці з міжнародними партнерами, відкриття спільних наукових центрів, а також розміщення в Україні наукоємних виробництв, де зможуть працювати українські вчені. Важливо організовувати партнерства у спосіб, що даватиме змогу долучатися до них як ученим, які повернулися, так і тим, хто не виїжджав з України.
- Для полегшення професійної інтеграції важливо удосконалити механізми визнання наукових ступенів, здобутих за кордоном. Додатковим інструментом стане менторська програма, у межах якої досвідчені вчені, які працювали за кордоном, зможуть підтримувати молодих дослідників в Україні і сприяти передачі знань про міжнародні наукові стандарти.

Програма адаптивного розселення

- Програма спрямована на тих громадян, які після повернення в Україну не мають можливості чи бажання поселятися у населених пунктах, де вони проживали до втечі. Її завданням є забезпечення сталого розселення у нових територіальних громадах шляхом поєднання житлових, соціальних та економічних рішень. Програма передбачає розвиток інфраструктури, доступ до якісних соціальних послуг (освіта, охорона здоров'я, транспорт), а також стимулювання економічної активності на місцевому рівні. Особлива увага повинна приділятися інтеграції поверненців у нові громади через розвиток соціальної згуртованості, підтримку громадських ініціатив та культурну адаптацію. Важливою умовою є співвіднесення вартості житла та орендних платежів із рівнем доходів населення, що забезпечить довгострокову життєздатність нових моделей розселення. Такий підхід сприятиме не лише індивідуальній інтеграції поверненців, але й сталому розвитку громад, що приймають, посилить їх демографічний та економічний потенціал.

Програма соціальної згуртованості та інтеграції різних міграційних груп населення

- Програма спрямована на формування довіри, взаємоповаги та конструктивної взаємодії між різними міграційними групами населення – поверненцями, ВПО та тими, хто залишався у своїх громадах під час війни. Її мета – запобігти можливим проявам соціальної напруги, сприяти подоланню упереджень і зміцненню суспільної єдності в процесі післявоєнного відновлення країни.
- У межах програми передбачається проведення комунікаційних і просвітницьких кампаній, створення місцевих платформ для діалогу та спільних ініціатив, підтримка громадських проєктів, які об'єднують різні соціальні групи задля розвитку громади, а також організація заходів культурної, освітньої та волонтерської взаємодії. Реалізація програми сприятиме відновленню соціального капіталу, розвитку довіри та відчуття спільної відповідальності за майбутнє України.

Формування та реалізація цілісної та ефективної державної міграційної політики України має забезпечити національну безпеку і збалансований розвиток людського потенціалу, створення сприятливих умов для сталого поповнення трудових ресурсів країни як передумови для забезпечення гідного рівня життя населення, підвищення конкурентоспроможності української економіки та повоєнного відновлення.

Наслідками впровадження відповідних заходів та програм стане зменшення відтоку населення, особливо молоді, кваліфікованих кадрів, підтримка українців за кордоном і зміцнення співпраці з діаспорою, формування панукраїнського простору в країнах ЄС, забезпечення захисту прав та свобод українських громадян за кордоном, розширення участі діаспори в житті України, а також приведення міграційного законодавства та адміністративної практики у відповідність до норм ЄС.

Дякую за увагу